

DİNİ KAYNAKLARDA HEDİYE RÜŞVET AYIRIMI*

Hikmet AKDEMİR*

Arapça'da “yol göstermek, doğru yola iletmek” anlamındaki “hidayet” (hüda, hedy) kökünden türeyen “hediyeye” kelimesi, dilimize “hediye” olarak geçmiştir. Dilimizdeki karşılığı armağan olan bu sözcük, “birini sevindirmek, mutlu etmek için karşılıksız verilen şey, bağış, ihsan” diye tarif edilmektedir.¹

İnsanlar arasındaki sevginin somut bir ifadesi olan hediyenin ve hediyeleşme adetinin neredeyse insanlık tarihi kadar eski bir geçmişi vardır. Modern antropoloji çalışmaları, ilkel topluluklarda dahi bu güzel adetin bir çok değişik tarzda mevcut olduğunu ortaya koymaktadır.²

Kur'an-ı Kerim'de hediye ile ilgili herhangi bir hüküm yer almaz. Sadece Neml sûresinde anlatılan Hz. Süleyman kıssasında Sebe Melikesinin ona bazı hediyeler gönderdiğinden bahsedilir. Hz. Süleyman'ın hediye karşısındaki tavrını test etmeye yönelik siyâsî bir amaç taşıyan böyle bir hediyeyi kabul etmediği anlatılır.³

Kur'an-ı Kerim'de hediye ile ilgili herhangi bir hüküm ve ayrıntı yer almazken hadislerde bu konu ile ilgili pek çok bilgiye rastlamak mümkündür. Hz. Peygamber insanlık tarihi kadar eski bir geçmişi olan bu güzel adeti benimsemiş ve onun toplumsal faydalarını belirterek yaygınlaşmasını teşvik etmiştir. Kendisi sadakayı kabul etmediği halde hediyeyi kabul etmiş ve hediye vererek de bu konuda insanlara örnek olmuştur. İşte bu husustaki hadislerden birkaç tanesi⁴:

“Hediyeleşsin, çünkü hediyeye sevgiyi artırır, kalpteki kötü hisleri giderir.”

*Bu makale, M.Ü. Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi tarafından 16.11.2005 tarihinde İstanbul'da düzenlenen “Türk Kültüründe Hediye” adlı sempozyumda bildiri olarak sunulmuş ancak yayınlanmamıştır.

* Doç. Dr. Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı Öğretim Üyesi. hikmetakdemir@gmail.com

¹ Rağîb el-İsbahani, *el-Müfredat fî Garibi'l-Kur'an*, Kahraman Yayınları, İstanbul 1986, s. 784, 788; *Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1998, I, 975; Ali Bardakoğlu, “Hediye”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1998, XVII, 151.

² Ali Bardakoğlu, a.g.m. *DİA*, XVII, 151.

³ 27.Neml, 35 – 36.

⁴ Konu ile ilgili hadisler ve açıklamaları için bkz. İbrahim Canan, *Hadis Ansiklopedisi*, Akçağ Yayınları, İstanbul t.y. XVI, 162.

“Hediyeleşin, zira hediye kalpteki kuşkuuları giderir. Hiçbir kadın komşusundan gelen hediyeyi küçük görmesin, bu hediye bir koyun paçasının parçası olsa bile.”¹

“Birbirinize hediye alıp verin ki birbirinizi sevesiniz.”

“Birbirinize yiyecek hediye edin. Zira bu davranış rızkınızın artmasına vesile olur.

Bu sözleriyle hediyeleşmeyi teşvik eden Hz. Peygamber, kendisi bizzat hediyeyi kabul ettiği gibi sözleriyle de hediyein kabul edilmesini; geriye çevrilmemesini ister.²

Hediye veren her ne kadar herhangi bir karşılık vermeden hediyesini takdim etse de alan kişi maddî durumuna göre makul bir şekilde ona karşılık vermelidir. Hz. Peygamber (s.a.v) hem sözlü, hem fiilî olarak bu hediyeleşme âdâbını insanlara telkin etmiştir. Bir kısım hadisler, onun kendisine gelen hediyelere karşılık verdiğini hatta bazen onlardan kat kat fazlasını bağışladığını bildirmektedir. Burada önemli olan husus, hediye veren kimsenin hemen bir karşılık beklememesi, hele hele verdiği hediye daha değerli bir şeyi ummamasıdır. Konu ile ilgili bir rivayete göre, bir bedevî Hz. Peygambere (s.a.v) bir deve hediye etmiş. Hz. Peygamber de ona bir deve hediye ettikten sonra “razı mısın?” diye sormuş. Hayır cevabını alan Hz. Peygamber, sorusunu altı deve hediye edinceye kadar tekrarlamıştır. Ancak bir deveye mukabil altı deve alan bedevînin yine de buna razı olmayıp daha sonra dedikodu çıkardığını duyan Hz. Peygamber, bir daha böyle kaba davranışlar sergileyen bedevilerden hediye almayacağına dair yemin etmiştir.³ Hz. Peygamberin tatbikatında, sevginin ve paylaşma duygusunun bir ifadesi olan hediyein alınmasından sonra da aynı vasfını devam ettirecek şekilde dağıtıldığına şahit olmaktayız. Nitekim o, bazen aldığı hediyeleri kendisi kullandığı gibi bazen de bunları yakınlarına ve diğer ihtiyaç sahiplerine takdim eder ya da hediye olarak gönderirdi. Dağıtılması mümkün olan bir hediye kendisine bir topluluk içinde takdim edilirse onu hemen oracıkta onlara paylaştırdı. Şu hadis onun bu fiilini teyit etmekle beraber bizim de aynı şekilde davranmamız gerektiğini vurgulamaktadır: *“Kime bir hediye geldiğinde yanında başkaları varsa, onlar bunda ona ortaklardır.”⁴* Bu hadis, aynı zamanda paylaşma duygusunun en güzel örnekleriyle örülmüş ve bezenmiş kültürümüzdeki “göz hakkı” deyiminin ne kadar yerinde olduğunu gösteren delillerden birisini teşkil etmektedir. Hediye ve hediyeleşme hakkında bu kısa girişten sonra şimdi de rüşvete dair birkaç sözden sonra asıl konumuz olan hediye ile rüşvet arasındaki farkı irdelemeye çalışacağız.

Arapça’daki rişvet sözcüğünden Türkçe’imize giren rüşvet, “yaptırılmak istenen bir işte yasa dışı kolaylık veya çabukluk sağlanması için bir kimseye mal ya da para olarak sağlanan çıkar”⁵ diye tarif edilmektedir. Bu tarif rüşvetin en yaygın olan kısmını

¹ Tirmizî, Ebû İsa, *Sünenü’l-Tirmizî*, Mısır 1382/1962, Vela 6.

² Buhârî, Muhammed b.İsmâil, *el-Câmiu’s-Sabib*, Leiden 1862/1908, Hibe 11; Ebû Davud, Süleyman b. Eş’as es-Sicistânî,, *Sünenü Ebi Davud*, Mısır 1369/1950, Büyü 87; Tirmizî, Birr 34, Ahkam 10; İbrahim Canan, a.g.e. XVI, 162-169.

³ Ebû Davud, Büyü 82; Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, *Sünenü’n-Nesâî*, Mısır 1348/1930, Umra 5; İbrahim Canan, a.g.e, XVI, 165, 171.

⁴ İbrahim Canan, a.g.e. XVI, 165.

⁵ *Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük*, II, 1872.

nazara vermektedir. Oysa rüşvetin kapsamı bu tarifte ifade edilen alandan çok daha geniştir. Örneğin bir kişinin ya da kurumun hak etmediği bir hakkı elde etmek için yetkililere sağladığı çıkar da rüşvettir.

Bu kısa bilgilerden sonra hediye ile rüşveti kıyasladığımız zaman şu sonuca varırız: Hem hediye hem de rüşvette bir ihsan ve bağış ya da bunlara benzer herhangi bir çıkarın verilmesi söz konusudur. Yani eylem aynıdır. Ancak niyet ve neticeler çok farklıdır. Hedyede niyet, sevginin ifadesi olarak karşı tarafa karşılık beklemeden bir ihsanda bulunmaktır. Rüşvette ise ihsanın kaynağı, verilen kişiye duyulan muhabbet değil, sadece veren şahsın kendisine bir çıkar sağlama düşüncesidir. Çıkış noktaları böyle farklı olunca elbette ki neticeler de farklı olacaktır. Hediye yukarıda arz ettiğimiz gibi sevgi ve paylaşmanın bireylerin kalplerinde kök salmasına vesile olduğu için toplumun yapısını güçlendirmektedir. Rüşvet ise tam tersine fedakarlık, diğerkâmlık gibi güzel duyguları kökünden söküp atarak bireyleri bencil, kendi çıkarlarından başka hiçbir şeyi düşünmeyen ve bu uğurda her şeyi meşru gören çıkarıcı, korkak, hiç kimseye güvenmeyen adı yaratıklar haline getirir. Mülkün temeli olan adaleti temelinden sarsar ve toplumu içten içe çürütür. Çünkü yargı mensuplarına verilen rüşvetle haksız hükümlere maruz kalan halk, artık adalete güvenmeyip kendi hakkını kendisi aramaya başlar. Kendisi güçlü ise bu işi tek başına yapabilir. Aksi takdirde mafya ve çetelere havale eder. Aynı şekilde adalete olan bu güvensizlik, nesiller boyu sürüp giden ve pek çok insanın haksız yere katledilmesine sebep olan kan davalarının ortaya çıkışındaki en önemli sebeplerden birisidir. Kısacası rüşvetin fert ve toplum psikolojisi üzerinde burada sayamayacağımız kadar pek çok olumsuz etkileri, hediyeleşme adetinin başladığı insanlık tarihinin ilk devrelerinden beri bütün insanlar tarafından çok iyi kavrandığı için, hediye kılıfı içinde sunulsa bile her toplum tarafından çirkin görülmüş ve yasaklanmıştır.¹

Rüşvet kelimesi Kur'an-ı Kerim'de geçmemektedir. Ancak 2. Bakara sûresinin 188. âyetinde yer alan "*mallarınızı haksız yolla yemeyin*" cümlesinin kapsamına rüşvetin de girdiği bir çok müfessir tarafından dile getirilmiştir.² Söz konusu âyetin tamamının meâli şöyledir: "*Mallarınızı haksız yolla yemeyin. Kendiniz bilip dururken, balkın mallarından bir kısmını, haram yolla yemeniz için o malları hakimlere (idarecilere veya yargıçlara) vermeyin.*"

Rüşvet sözcüğü Kur'an'da açık bir şekilde geçmemesine rağmen bir çok hadiste zikredilmekte ve kesin bir dille yasaklanmaktadır ki bunlar arasında en meşhur olanı şu meâldedir:

"*Hüküm konusunda rüşvet alana da, verene de Hz. Peygamber lanet etmiştir.*"³

¹ Ali Bardakoğlu, a.g.e. *DİA*, XVII, 151.

² Bkz. Râzi, Fahrüddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Umer b. Huseyn, *Mefâtihu'l-Gayb*, Beyrut, V, 118; Nesefî, Abdullâh b. Ahmed b. Mahmud, *Medârikü't-Tenzîl ve Hakaiku't-Te'vîl*, Beyrut 1408/1989, I, 137; Muhammed Cemalüddin el-Kâsîmî, *Mehâsinu't-Te'vîl*, Kahire t.y. III, 467; Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat ve Dağıtım, İstanbul 1982, I, 679; Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, İstanbul t.y. I, 185.

³ Tirmizî, Ahkam 9; Ebu Davud, Akdiye 4; İbrahim Canan, a.g.e. XIII, 441.

Rüşvet ve hükmü hakkında verdiğimiz bu kısa bilgilerden sonra şimdi asıl konumuz olan hediye rüşvet ayırımına geçebiliriz. Öncelikle şunu ifade edelim ki şeytan ve onun yandaşları olan insanlar kötülüğü iyilik kisvesi altında gizleyip yutturma konusunda pek mahirdirler. Rüşvet de bu maskelenen kötülüklerden biridir. Maskelenen ve makyaj yapılan rüşvet, pek çok zaman hediye kılığında karşımıza çıkmaktadır. Hediye konusunda olduğu gibi, rüşvet ve hediye ile arasındaki çok ince çizginin tespiti hususunda da hadis literatüründe yeterli ölçüler mevcuttur. Ayrıca bu konu Raşit halifelerden sonraki dönemden başlayarak her asırda İslam bilginleri tarafından tartışla gelmiştir. Tartışma ve fikir ayrılıkları, elbette ki her hususta net kriterlerin konmasının imkansızlığından kaynaklanmaktadır. Biz burada bu tartışmaların detayına girmeden genel esasları tespit ederek hediye ile rüşvet arasındaki o çok ince çizgiyi belirlemeye çalışacağız.

Bu ince çizginin belirlenmesinde ilk ve en önemli ölçüyü bize şu hadis vermektedir: Hz. Peygamber Ezd kabilesinden İbnü'l-Lütbiyye'yi zekat toplamakla görevlendirmişti. Bu şahıs daha sonra bazı mallarla gelip Hz. Peygambere “*şunlar size aittir, bunlar da bana hediye olarak verildi.*” demiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber minbere çıkıp şöyle hitap etmiştir: “*Benim zekat toplamak için gönderdiğim bir memura ne oluyor ki şunlar sizin, şunlar da bana hediye edildi diyebiliyor. Dikkat edin, bu kişi evinde otursaydı kendisine hediye verilir miydi?*”¹

Hadisteki son cümle hediye rüşvet ayırımındaki en önemli genel prensibi ortaya koymaktadır. O da şudur: Hediye verilmesindeki temel saik, karşılıklı muhabbetten başka arizî sebepler olmamalıdır. Bu arizî sebepler, pek çok sayıda ve değişik şekillerde ortaya çıkabilir. Ancak hepsinde mevcut olan temel bir özellik vardır ki o da hediye karşılığında herhangi bir çıkar beklenmesidir. İşte bu beklenti, hediye hediye olmaktan çıkıp rüşvet sınıfına dahil etmektedir. Bu genel prensip çerçevesinde, hadisten şu hükmü çıkarabiliriz: “Elinde yetki ya da nüfuz bulunan kişilere, sırf bu konularından dolayı verilen hediye rüşvettir.”

Başta hakimler olmak üzere, onlara kıyasla diğer kamu görevlilerinin hangi şartlarda hediye kabul edeceği İslam alimleri tarafından tartışılmıştır. Örneğin bu hediye rüşvet sayılmaması için hediye veren kişinin daha önceden hediyeleşme adetinin bulunması, hediye alışımlı normal sınırları aşan yüksek bir meblağa ulaşmaması ve bu kişinin mahkemede davasının olmaması gibi hakimin görevi ile ilgili herhangi bir ilişkisinin bulunmaması kabilinden şartlar ileri sürülmüştür.² Ancak kanaatimizce günümüz şartlarını düşündüğümüzde ve insanların ne denli çıkarıcı bireyler haline geldiğini göz önüne aldığımızda bu şartlar gerçekleşse bile hiçbir devlet memurunun görevi ya da nüfuzu devam ettiği müddetçe hiçbir kimseden hediye almaması, suiistimalleri ve istismarları önleyecek en doğru, en ihtiyatlı yoldur.

¹ Buhârî, Hibe 17, Ahkam 24, 41; Müslim, Ebu'l-Huseyn Müslim b. Haccac el-Kuşeyrî, *el-Cami'u's-Sahih*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, İmare 26-29; Ebû Davud, İmare 11; Ali Bardakoğlu, a.g.m. *DİA*, XVII, 151.

² Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. İbn-i Abidin, *Reddü'l-Muhtar Ale'd-Dürri'l-Muhtar*, Çev: Mehmet Savaş, İstanbul, 1985, XII, 162; Ali Bardakoğlu, a.g.m. *DİA*, XVII, 152-153.

Devlet başkanının hediye kabul etmesinin cevazı konusundaki değişik görüşleri ise şu şekilde özetleyebiliriz:¹

1-Ömer b. Abdülaziz, Hz. Peygamber ve Raşit halifelere verilen hediyelerin gerçekten hediye mahiyetinde olduğunu, ancak kendi döneminde verilen hediyelerin rüşvete dönüştüğünü belirtmektedir. Bu ifadeden sonraki dönemlerde verilen hediyelerden karşılık beklendiği için rüşvete dönüştüğü anlaşılmaktadır.

2-Bazı İslam alimlerine göre devlet başkanına verilen hediye onun için haram kazanç sayılır. Mesela İbn Ferhun'a göre Hz. Peygamberin hediye kabul etmesi ona mahsus bir ruhsattır. Dolayısıyla devlet başkanlarının hediye almasının cevazında ölçü ve delil olarak kullanılamaz.

3-Hz. Ömer genelde kamu görevlilerinden hediye kabul etmemiştir. Nadiren kabul ettiği hediyeleri ise devlet hazinesine bağışlamıştır.

4-İmam Malik ve diğer ilk dönem alimlerine göre devlet başkanı ve diğer kamu görevlilerinin hediye alması mekruhtur.

5-İbn Abidin, zekat memurlarıyla ilgili hadiste yer alan halktan hediye kabul etme yasağının onların başı olması sebebiyle devlet başkanı için de geçerli olduğunu söyler.

6-Maverdî, devlet başkanına yabancı ülke yöneticileri ve halkları tarafından gönderilen hediyelerin kabul edilebileceği, ancak aralarında özel bir bağ yoksa bunların devlet hazinesine aktarılması gerektiği görüşündedir. Devlet başkanına kendi halkı tarafından verilen hediyelerin kural olarak caiz olmadığını söyleyen Maverdî, eski dostluğun devamı mahiyetinde karşılık beklenmeksizin verilen hediyelerin caiz olduğunu; bunun dışında kalan tüm hediyelerin hangi şekil ve görüntü altında olursa olsun rüşvet sayılacağını belirtmektedir. Bu sözleriyle Maverdî, yukarıda zikrettiğimiz genel prensip çerçevesinde hediye ve rüşvet arasındaki ince çizgiyi belirlemiş gözükmektedir.

Kamu görevlilerinin hediye kabul etmelerinin caiz olmadığını beyan sadedinde kaynaklarda şu açıklama mevcuttur: "Eğer yapılması istenen iş, o kişinin görevinin gereği ise onu esasen yapmak zorundadır, bu hizmet karşılığında ayrıca bir karşılık beklemesi doğru olmaz. Eğer yapılması istenen iş, onun yetkisinin dışında ise o takdirde böyle bir işi yapması da buna bir karşılık alması da doğru sayılmaz."²

Bu konu ile ilgili günümüzde de sık sık rastlanan bir olay daha vardır. O da birisine bir iş için aracı olmaktır. "Kim bir kimse için aracı olur o da buna karşılık bir hediye verirse, aracı olan bu hediye kabul ettiği takdirde riba kapılarından büyük bir kapıya girmiş olur."³ Meâlindeki hadise istinaden bir çok alim, devlet makamları veya başka merciler nezdinde birinin işini takip ederek ona yardım etmesi karşılığında hediye alınmasının bir tür haram kazanç, riba ya da rüşvet olduğu görüşündedir. Nitekim Gazzali, emek

¹ Bkz. Ali Bardakoğlu, a.g.m. *DİA*, XVII, 152.

² Ali Bardakoğlu, a.g.m. *DİA*, XVII, 153.

³ Ebû Davud, Büyü, 84.

ve hizmet sarfını gerektiren vekalet işlemleri için karşılık alınabileceğini söyler. Fakat nüfuz kullanımı şeklindeki aracılığın ehil olmayan bir kimseye haksız menfaat sağlayacağı için haram olduğunu beyan eder. “Bir kişiye yapılacak olan haksızlığı engellemek için aracı olmak ise zaten her Müslümanın dinî görevidir.” diyerek bunun karşılığında da hediye alınmasını doğru bulmaz.¹

Kamu görevlisine verilen hediyenin hükmünü bu şekilde açıklığa kavuşturduktan sonra şimdi de olaya tersinden bakalım. Başka bir ifadeyle kamu görevlisinin sade vatandaşa vereceği hediyenin mahiyetini ve hükmünü irdelemeye çalışalım.

Devlet başkanı dahil olmak üzere kamu görevlilerinin hediye alıp vermesinin caiz olup olmadığı veya hangi şartlarda caiz olduğu konusunda literatürde farklı görüşlere rastlamaktayız. Bu ihtilaflar, hiç şüphesiz halkın hediyeleşme konusunda ilk dönemdeki ahlakî çizgiden uzaklaşmasından ve hadislerin farklı yorumlanmasından kaynaklanmaktadır. İhtilafların söz konusu olduğu bir alan da üst düzey kamu görevlileri tarafından sade vatandaşlara verilen hediyenin hükmüdür. Bazıları bunu caiz olduğunu söylerken diğer bir kısım bilginler iki sebepten ötürü böyle bir hediyenin kabulünü uygun görmezler:

1-Onların mallarına haram karışma ihtimali vardır.

2-Bu hediyelerle toplumun ileri gelenlerinin etki altına alınması ve halkın kolaylıkla istenilen mecraya yönlendirilmesi söz konusu olabilir.²

Hediyeyi aslı mahiyetinden çıkararak ya da en azından bu konuda şüphe doğmasını sağlayan durumlardan birisi de borçlunun alacaklısına hediye vermesidir.

Hz. Peygamber, aralarında ödünç işlemi öncesine dayanan bir hediyeleşme adetinin olmadığı durumda alacaklının borçludan hediye almasını yasaklamıştır.³ Bu hadis ile sahabe'nin aynı yöndeki uygulamasına dayanarak pek çok İslam bilginini bu tür hediyeleri menfaat teminine yönelik yatırımlar olarak görmüş ve borç miktarının üzerine ilave edilen faiz telakki ederek haram olduğu kanaatine varmıştır. Ancak bu hediyenin ne zaman faiz sayılıp sayılmayacağı konusunda bazı şartlar ve detaylar ortaya konmuştur. Örneğin taraflar arasındaki samimiyetin derecesi, önceden hediyeleşme adetinin var olması, hediye miktarının normal sınırları aşmaması, borçlanmanın mahiyeti (mesela hediye ile sürenin uzatılmasını talep etmek gibi şartların ileri sürülmesi) ve özellikle tarafların niyetleri bu konuda belirleyici ölçülerdir.⁴

Kanaatimizce bu durumda ihtiyata en uygun olan davranış tarafların geçmiş ve konumları ne olursa olsun, borç tamamen ödeninceye kadar hediyeleşmenin kesilmesidir. Borçlunun önce alacaklısına olan borcunu ödemesi, ona hediye vermesinden çok daha evladır. Borçlunun şayet böyle bir niyeti varsa, bu niyetini

¹ Ali Bardakoğlu a.g.m. *DİA*, XVII, 154; İbrahim Canan a.g.e. XVI, 172.

² Ali Bardakoğlu a.g.m. *DİA*, XVII, 152.

³ İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvinî, *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, Sadakat 19.

⁴ Bkz. Ali Bardakoğlu, a.g.m. *DİA*, XVII, 153

ödemesini tamamladıktan sonra pekâla yerine getirebilir. Böylece hem şüpheler ortadan kalkar, hem de borçlunun art niyetli olmadığı; samimi davrandığı kesinleşmiş olur.